

„Jelige: Tawananna”

Šeha-folyó országa és Nyugat-Anatólia a késő bronzkorban

OTDK dolgozat, 2014.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Újheztita források	3
A késő bronzkori Nyugat-Anatólia földrajzáról röviden	5
Šeha folyó országa	6
Lokalizáció és problémái	6
Történelmi áttekintés	8
Nyugat-Anatólia - Arzawa államok	14
Arzawa	14
Mira.....	17
Wiluša	18
Hapalla	21
Összegzés	21
Felhasznált irodalom	23
Mellékletek.....	26

Bevezetés

A Kr. e. 2. évezredi Anatólia története olyan érdekes és eddig még meg nem fejtett kérdéseket tartogat ma is az óorkutatók számára, amelyek megválaszolása komoly, de egyben nagyon izgalmas feladatnak bizonyul a történészek, és a régészek számára.

A késő bronzkori Anatólia vezető hatalma minden kétséget kizárólag az Újhettita Birodalom volt, azonban a fent említett korszak történelmi eseményeinek a rekonstruálása napjainkban is tart.

A dolgozat témája szorosan összefügg egy olyan érdekes és egyben kevésbé ismert politikai helyzettel, amely során egyes nyugat-anatóliai államok fokozatosan kerültek az Újhettita Birodalom hatalma alá, vagy vonzáskörzetébe. Az egyes területek hettita befolyás alá vonása elsősorban politikai megfontolás céljából történt, a birodalmi terjeszkedés célja csak másodlagos szempontnak számított az időszakban. Miért is lényeges kérdés ez? A válasz az ok-okozati összefüggésben keresendő. A térség hettita hadjáratainak és diplomáciai kapcsolatainak ismerete és vizsgálata fontos a témát tekintve, mivel a rendelkezésre álló források döntő többsége a hettiták nyugati hadjáratokhoz kapcsolódik. A kutatás során az egyes államok, városok, vagy területek és az Újhettita Birodalom közötti szerződések, az egyes hettita uralkodók töredékes évkönyvei, és azon levelek kerültek vizsgálat alá, amelyek a kb. Kr.e. 1400 és 1200 közötti időszak során keletkeztek a fent említett térséggel kapcsolatban. Az OTDK dolgozat terjedelmi korlátai miatt azonban nincs lehetőség az összes forrás részletes vizsgálatára, valamint a történelmi ismeretek teljes leírására, ezért egyes országok történelme és a hozzájuk kapcsolódó források a teljesség igénye nélkül kerülnek be a pályamunkába, mindamelllett törekedve a minél teljesebb műre. Éppen ezért készült egy külön alfejezet, amely összefoglalja azon forrásokat, amelyek a kutatás során vizsgálat alá kerültek. Fontos megjegyezni, hogy nem az eredeti hettita nyelvű szövegek, hanem azok angol, (illetve egy esetben a magyar fordítás) lettek felhasználva illetve megvizsgálva.

A dolgozat célkitűzése alapján a későbbiek során felsorakoztatott megállapítások, érvek, illetve ellenérvek és bizonyítások tükrében a téma középpontjában álló Šeha-folyó országának a politikai földrajza, területi elhelyezkedése, illetve története körvonalazódni fog. Emellett a dolgozat igyekszik egy komplex képet is adni a késő bronzkori Nyugat-Anatólia fontosabb régiói és az Újhettita Birodalom közötti politikai kapcsolatrendszeréről, amely alapvetően meghatározta a tárgyalt időszak történelmét.

Érdemes azonban egy rövid kitekintést tenni a hettita történelem előtérbe- illetve vizsgálat alá kerülésének körülményeiről, vagyis a kutatástörténetről. A kutatástörténet rövid számba vetése azért is lehet érdekes, mert ebből látható az, hogy a hettita időszak alatti Anatóliának a rendszerezett vizsgálata nem rendelkezik túl nagy múlttal. Ezt bizonyítván az egyik kiváló magyar hettitológus, Simon Zsolt így fogalmaz: „*annyi vélemény volt, ahány hettitológus*”.¹ Azt gondolom, hogy ez a félmondat remekül érzékelteti a hettita-kori történeti földrajz kutatástörténetének kezdetleges problémáját. A kutatók gyakran egymásnak ellentmondóan próbálták meg felvázolni Anatólia politikai földrajzát, amely egyértelmű jelezte, hogy nincs szakmai egyetértés.² Ez az általános jelenség a 20. század utolsó éveiben kezdhetett megszűnni, ugyanis ekkor sikerült behatárolni a térség határait. Ezzel pedig számos lehetőség nyílt meg a kutatók számára.³

A hettita magterület Észak-Anatólia középső részén feküdt, amely területet a Halys folyó (hettitául: Maraššantiya, ma: Kizil-Irmak) ölelt körbe.⁴

A földrajzi elhelyezkedés ismeretének fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen némi túlzással ugyan, de érdemes abba belegondolni, hogy minden korábbi korszak illetve és későbbi időszak birodalmainak vizsgálata során az egyik fő mozgatórugó mindenképpen a térképen való elhelyezés volt.

A dolgozat témáját tekintve a földrajzi behatárolás még csak egy stabilnak tűnő kiindulópont lehet, annál is inkább, mert Šeha-folyó országának az elhelyezkedése még nem tekinthető véglegesnek, ennél fogva pedig Nyugat-Anatólia politikai földrajza sem vehető véglegesnek. Azonban ahhoz, hogy történelmileg hiteles képet lehessen vázolni, meg kell ismerkedni a terület fontosabb régióival. Ebből kifolyólag a dolgozat első felében vizsgálat alá kerülnek Nyugat-Anatólia régiójának legfontosabb országai; azok a területek, amelyek kapcsolatban álltak Anatólia vezető hatalmával, ezt alátámasztva források kerülnek bemutatásra, majd pedig az elhelyezkedésében és a történelmében egyaránt izgalmas és megfejtetlen kérdések sokaságával rendelkező Šeha-folyó országa kerül a középpontba.

Újhettita források:

A nyugat-anatóliai térség vizsgálatához elengedhetetlen fontosságúak azok az ékírásos szöveges emlékek, amelyek az Újhettita Birodalom idején keletkeztek. Ezek a források nyújtanak kiindulópontot az egyes országok történelmi áttekintéséhez, illetve a térképen való

---

¹ SIMON 2004, 24. o.

² BRYCE 2006, 78. o.

³ SIMON 2012, 27. o.

⁴ BRYCE 2006, 77-78. o.

elhelyezésükhöz. Érdeemes azonban a bevezetőben említett források összegzésére a földrajzi és történelmi ismeretek tanulmányozása előtt kitérni, hogy a dolgozat egyes fejezeteihez mely újhettita emlékek azok, amelyek vizsgálat alá kerültek. A források nem tartalmuk szerint, hanem keletkezési idejük szerint lettek az uralkodókhoz csoportosítva. :

I/II. Tudhaliya (Kr. e. 1400-1380(?))

- I/II. Tudhaliya évkönyve (CTH 142)
- I. Arnuwanda (Kr. e. 1380-1370(?))
  - Madduwatta vádirata (CTH 147)
- II. Muršili (Kr. e. 1321-1295)
  - II. Muršili évkönyve (CTH 61)
  - II. Muršili és a hapallai Targasnalli szerződése (CTH 67)
  - II. Muršili és a Šeha-folyó országbeli Manapa-Tarhunta szerződése (CTH 69)
- II. Muwattalli (Kr. e. 1295-1272)
  - A Šeha-folyó országbeli Manapa-Tarhunta levele (talán) II. Muwattalli hettita királyhoz (CTH 191)
  - II. Muwattalli és a wilašai Alakšandu szerződése (CTH 76)
- III. Hattušili (Kr. e. 1267-1237)
  - „Tawagalawa levél” (CTH 181)
- IV. Tudhaliya (Kr. e. 1237-1228)
  - „Milawata levél” (CTH 182)
  - Šeha-folyó országának vétkei (IV. Tudhaliya királyi rendelete?) (CTH 211.4)

A fenti felsorolás alapján tehát jól látszik, hogy azon nagyobb nyugat-anatóliai országok kapcsán, amelyek fontos szerepet töltöttek be az újhettita uralkodókkal való diplomáciai kapcsolatokban, nem minden király esetében rendelkezünk írott forrásokkal, így az egyes országok vizsgálatainak anyaga, és az ebből származó ismeretanyag mennyisége változó. Természetesen a téma szempontjából releváns források ismertetésére törekszem.

A késő bronzkori Nyugat-Anatólia földrajzáról röviden

James Mellaart 1977-ben a hettita földrajz kutatás problematikáját úgy fogalmazta meg, hogy „*a hettita földrajz egy kirakós játékhoz hasonlítható.*”⁵ Ha ezen a találó megfogalmazáson és gondolatvonalon indulunk tovább, akkor ebben az esetben a kirakós egyik sarkalatos darabja lehet Nyugat-Anatólia. A földrajzi (és egyben politikai) ismeretek következő lépése azonban már kissé összetettebbnek bizonyul.

Nyugat-Anatólia késő bronzkori viszonylatában az az izgalmas kérdés, hogy mely országok terültek el biztosan Nyugat-Anatólia területén, és vajon birtokában vagyunk-e olyan ismereteknek, hogy meghatározzuk elhelyezkedésüket. Ezen ismeret hiányában természetesen nem is lehetne tovább folytatni a kutatást, így a következőkben igyekszek választ adni Nyugat-Anatólia ismert területeire. Azonban fontos kiemelni, hogy korántsem tekinthető egyszerűen megválaszolhatónak. Simon Zsolt 2004-es tanulmányában megfogalmazza az ókortörténetesek egységesnek tűnő álláspontját, amely szerint Nyugat-Anatólia politikai térképére az Arzawa államok, vagyis Mira-Kuwaliya, Hapalla, Šeha-folyó országa, és Wiluša, valamint Lukka kerülhetnek fel.⁶ Ezzel egybehangzóan és kiegészítvén Trevor R. Bryce egy 2011-es tanulmányában felsorolja az Arzawa-államok mellett Māša, Karkiša, Lukka és Ahhiyawa területét, mint nyugat-anatóliai államokat, amelyek kapcsolatban álltak a hettitákkal, esetleg vazallusi szerződést kötöttek az Újhettita Birodalommal. Fontos azonban tudni, hogy a hettitákkal való kapcsolat nem feltétlen jelentett vazallusi viszonyt.⁷ A kutatások mai állása szerint azonban Ahhiyawáról nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy topográfiai értelemben helye lenne a térképen.⁸

Érdemes tehát a fenti országok létéből kiindulva megvizsgálni az Újhettita Birodalom korabeli eseményeit és a fennmaradó szövegeket, hogy egy komplex képet kaphassunk Nyugat-Anatólia térségéről.

---

⁵ NIEMEIER 2008, 297. o.

Simon Zsolt „találgatósdí”-nak fordítja és magyarázza J. Mellaart idézetét, amely helytállónak bizonyul, ám esetemben fontosnak tartottam az eredeti mondat teljes idézését. in SIMON 2004, 24. o.

⁶ A tanulmány teljes egészében olvasható in ÓKOR 2004, III/3. 22-31. o.

⁷ BRYCE 2011, 363-375. o.

⁸ Az Ahhiyawa kutatás legújabb feltételezéseiről és eredményeiről bővebben megismerkedhetünk in KELDER 2012, 41-52. o.

Šeha-folyó országa

Amikor Šeha-folyó országának a politikai földrajzával szeretnénk megismerkedni, elsőként ország nevének az eredetét kell tisztázni, ugyanis a terület neve rendhagyónak mondható. Érdeemes tehát ezzel kezdeni a kutatói munkát. Honnan is ered ez az elnevezés?

Šeha-folyóról, mint természetföldrajzi névről először I/II. Tudhaliya⁹ évkönyvében (CTH 142)¹⁰ lehet olvasni, méghozzá a „^{id}Sēha”¹¹ formátumban, vagyis ebben az esetben még csak magáról a folyóról lehet tudomásunk az írásos forrás alapján. Azonban maga a tény, hogy olvashatunk a folyóról, már a későbbi ismereteink tudatában előrevetíti azt a lehetőséget, hogy a terület neve innen származik.¹² Ezzel egy remek kiindulási pontot nyújthatna a lokalizáció szempontjából, azonban mint majd látni fogjuk, a kutatások mai állása szerint sem teljesen egyértelmű az ország elhelyezkedése.

Az ország általános megnevezése a hattita szövegekben „KUR ^{id}Še-(e-)ha”¹³ kifejezésként jelenik meg, ami szintén alátámasztja azon gondolatot, hogy az ország neve megegyezik a folyó elnevezésével.¹⁴

Lokalizáció és annak problémái

A késő bronzkori Nyugat-Anatólia politikai földrajza izgalmas és egyben kihívásokkal teli témának bizonyul, azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy a földrajzi ismereteinknek vannak sarkalatos pontjai ezen a területen.¹⁵ A kutatás tárgyát képező ország is ezek közé tartozik. A saját kutatásom kezdetekor alapvetően két (ha szigorúan vesszük, akkor három) kérdés fogalmazódott meg bennem, nevezetesen: Hol helyezkedett el Šeha-folyó? Mivel azonosítható, ha azonosítható? Merre volt Šeha-folyó országa és meddig terjedt ki? Ezekre a kérdésekre igyekeztem megtalálni a válaszokat. Persze ezek alapján kézenfekvőnek tűnik, hogy egyből Šeha-folyó országának az elhelyezkedését kell a térképeken vizsgálni. 1959-ben jelent meg John Garstang és Oliver R. Gurney „The Geography of the Hittite Empire” című könyve, amely alapjaiban határozta meg a hattita kori földrajzkutatást, ahogy Simon Zsolt

⁹ A hattita királylisták hiánya alapvető problémát okoz a hattitológusok körében. I/II. Tudhaliya elnevezése a kutatók számára komoly kihívást jelentett, ugyanis az egyes szövegeket két külön, ám ugyanazon nevű uralkodóhoz kötötték, ezért ez a rendhagyó név. Napjainkban azonban már csak azért nevezzük így az első újhattita birodalmi királyt, hogy a későbbi Tudhaliya nevű uralkodók sorszámozása megállja a helyét. Erről bővebben olvashatunk SIMON Zsolt: Hattita királylista c. tanulmányában in *Ókor* 2010, IX/1, 66-69. o.

¹⁰ A töredékesen fennmaradt évkönyv német nyelven olvasható in CARRUBA 1977, 156-165. o.

¹¹ CARRUBA 1977, 158. o.

¹² HEINHOLD-KRAHMER 2010, 350. o.

¹³ u. o.

¹⁴ u. o.

¹⁵ PANTAZIS 2009, 292. o.

foglalmaz, „*a hettita földrajz klasszikusa*”.¹⁶ Azonban, mint utólag már tudni lehet, a térképük (1. sz. melléklet) nem minden esetben állja meg a helyét. Ebben az esetben Šeha-folyó elhelyezkedése teljesen bizonyosan kijelenthető, hogy földrajzilag rossz helyre került. Abban mindenképpen egyetértés van a kutatók körében, hogy a folyót nyugatabbra kell keresni, ez a későbbi térképeken egyértelműen látszik. Azonban sem a folyó, sem pedig az ország pontos helye nem képezi megegyezés tárgyát. Az általános egyetértés az, hogy a Mirától északra eső területen kell keresni Šeha-folyó országát.¹⁷ De mi ennek az oka?

J. D. Hawkins 1998-ban megfejtette a Karabel-feliratot,¹⁸ amely úgy tűnik, hogy az egyik kulcs lehet a késő bronzkori Nyugat-Anatólia földrajzi lokalizációs kirakós játékában.¹⁹ Hawkins professzor kifejti a tanulmányában, hogy Arzawa-Mira a Meander völgyében terült el, amelynek szomszédságában feküdt Šeha-folyó országa, közös földrajzi határuk pedig a Hermos folyó volt.²⁰ De mit is kell tudnunk a Karabel-felirat lelőhelyéről? A felirat bizonyítékkal szolgál arról, hogy Mira kiterjesztette a hatalmát déli irányba, egészen a Meander völgyéig, hiszen a Karabel-szoros ott helyezkedett el.²¹ Ebből kifolyólag Šeha-folyónak, és az országnak is Mirā határaitól északra kellett elhelyezkednie, egy közös határfolyóval, ami a Hermos volt.²² Ez azt jelentené, hogy Šeha folyó a Hermos folyóval lett volna azonos? Simon Zsolt 2004-ben és Trevor R. Bryce 2006-ban még mind a Kaikos, mind pedig a Hermos folyót említi, mint a lehetséges Šeha-folyót.²³ J. D. Hawkins professzor nyomán V. D. Pantazis az előzőleg feltett azonosítási kérdésre már egy lehetséges igennel válaszol, tehát elfogadja az esetleges Hermos – Šeha megfeleltetést.²⁴ De miért is teszi mindezt? Kétségtelen, hogy ha ránézünk a késő bronzkori Nyugat-Anatólia térképére (2-3. sz. melléklet) akkor a Hermos folyó volt határos Mirával, míg a Kaikos a Hermostól északra eső másik nagy folyó. Azonban az a tény, hogy egy folyó határos egy másik országgal, már egyértelműen a névadó folyója is egyben? Véleményem szerint nem feltétlenül. A források egyikében sem szerepel egyértelműen, hogy ez a feltevés igaz lenne. Persze nem szabad kizárni ennek a valószínűségét sem, de ugyanakkor érdemes lenne elgondolkozni a Kaikos folyón, mint esetleges megoldáson is. Ha határfolyóként tekintünk a Hermosra, és erre alapozzuk az azonosítást, ezt Wiluša és a Kaikos folyó esetében is megtehetjük.

---

¹⁶ SIMON 2004, 31. o.

¹⁷ SIMON 2004, 25. o.

¹⁸ A teljes tanulmány angol nyelven olvasható AnSt 48, 1998, 1-30. o.

¹⁹ HAWKINS 1998, 2. o., PANTAZIS 2009, 296. o.

²⁰ HAWKINS 1998, 1-2. o., PANTAZIS 2009, 293. o.

²¹ HAWKINS 1998, 1. o., PANTAZIS 2009, 293. o.

²² PANTAZIS 2009, 293. o.

²³ SIMON 2004, 25. o., BRYCE 2006, 367. o.

²⁴ PANTAZIS 2009, 293. o.

Az ország lokalizációja szempontjából még egy fontos információval rendelkezünk, Mirā és Šeha-folyó országának a határfolyója mellett tudomásunk van egy határvárosáról is, amely Maddunnašša város „(^{URU}Ma-ad-du- (un)na(-aš-)ša)”²⁵ volt.²⁶ Maddunnašša Wijawanda és Aura²⁷ mellett helyezkedett el, amelyek hettita fennhatóság alatt álltak.²⁸

Úgy tűnik, hogy Šeha-folyó országának további szomszédjai lehetnek még Appawiya, (amely később majd a területéhez fog tartozni) és Hapalla is,²⁹ ahogyan Karl Strobel leírja, Északnyugat-Anatólia három legfontosabb területéről beszélhetünk esetükben.³⁰

Összegezve tehát a lokalizáció kapcsán megállapítható, hogy a Mirāval való közös határ biztosan kijelenthető. Így ebből kifolyólag a szomszédos Mirātól való északi elhelyezkedés a határfolyó tudatában is helytállónak bizonyul, ám véleményem szerint Šeha-folyó azonosítása még vita tárgyát képezheti az esetleges későbbi kutatások során.

Történelmi áttekintés

A késő bronzkori ország kapcsán még egy érdekes megállapítás tehető, amely mind területileg mind pedig történelmileg meghatározó lehet, miszerint Lazba (Lesbos) szigete is hozzá tartozott.³¹ De honnan is tudjuk mindezt?

A válasz a töredékesen fent maradt a feltételezhetően II. Muwattalli hettita királyhoz címzendő levél (CTH 191),³² amelyet Manapa-Tarhunta, Šeha folyó országának az ura fogalmazott meg:

„[Eképpen mondja] Manapa-Tarhunta, a te szolgád: Mondd [őfelségének, az én uramnak]:

[Jelenleg] minden rendben van [az országban].

[Gaššu] (ide)jött és hozta Hatti csapatait. [És amikor] visszamentek megtámadni Wilusát, [én] beteg [voltam]. A betegségem szörnyű; a betegség [nagyon] leverte engem.³³

²⁵ FRANTZ-SZABÓ 1987-1990, 194. o.

²⁶ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 350. o.

²⁷ HEINHOLD-KRAHMER 1977, 344. o. Tovább az erre kérdésre is vonatkozó információkat tartalmazó II. Muršili és Kupanta-Kurunta között kötött szerződés elolvasható angol és hettita nyelven in KITCHEN-LAWRENCE 2012, 505-526. o.

²⁸ FRANTZ-SZABÓ 1987-1990, 194. o.

²⁹ STROBEL 2009, 24-25. o.

³⁰ STROBEL 2009, 27. o.

³¹ SIMON 2004, 25. o., BRYCE 2006, 367. o., STROBEL 2009, 25. o., HEINHOLD-KRAHMER 2011, 350. o.

³² A fennmaradt töredékes levél teljes hosszában olvasható angol és hettita nyelven in BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 140-144. o.

³³ A levél 3-4. sorának magyar fordítás olvasható in SIMON 2004, 26. o., mivel a fordítás véget ér a 4. sornál, így esetemben jobbnak láttam a levél teljes első 8 sorának a fordítását.

Amikor Piyamaradu megalázott engem, Atpát helyezte fölém. Aztán megtámadta Lazpát.”

(CTH 191– részlet, §1 (obv.1), §2 (obv. 2), §3 (obv. 3-6), §4 (obv. 7-8.))³⁴

A szövegben szereplő Lazpa megegyezik Lasba szigetével, vagyis a görög Lesboszal is, ami egy általános és elfogadott tény a kutatók körében.³⁵ Ez a szövegrészlet és Lasba szigetének az említése kapcsán bizonyosra vehető, hogy II. Muwattalli hettita király uralkodása alatt Šeha folyó országának a fennhatósága alatt volt a sziget.³⁶ Azonban még mielőtt a levél történelmi hátterének a magyarázatát vázolnám, lépünk vissza kicsit az időben, az Újhettita Birodalom megalakulása utáni közvetlen időszakra.

I/II. Tudhaliya évkönyvéből (CTH 142) már az is kiderül, hogy az első újhettita uralkodó hadjáratot vezetett Arzawa területére, azonban ezen kívül nem derül ki semmi a hadjárat kimeneteléről.

Ezen kívül tudomásunk van arról, hogy I.Šuppiluliuma és Muwa-walvi között politikai kapcsolat állt fent.³⁷ Ahhoz azonban, hogy bővebb történelmi visszatekintésről is tudomást lehessen szerezni, egészen II. Muršili uralkodásáig várnunk kell. De Arzawa története hogyan is kapcsolódik össze Šeha folyó országának a történetével?

II. Muršili uralkodásának 3. évében csatába indult Arzawa ellen (lásd Mirā fejezet), amelynek következményképpen Kr. e. 1315-ben Arzawát elfoglalta és annak fővárosát, Apasát elpusztította a hettita uralkodó.³⁸ Ennek következményeképp született meg többek között a Manapa-Tarhunta szerződés (CTH 69).³⁹ Ez a szerződés az egyik legfontosabb alappillére a történelmi kutatás aspektusának.

„Így beszél a Napkirály, II. Mursili Hatti országának nagykirálya:

Téged Manapa-Tarhunta, atyád hátrahagyott ifjúként?

és még csak egy kisfiú voltál: [és X]

és Ura-Tarhunta, a fivéreid, gyakran megkísérelték, hogy megöl[jenek téged]

És megöltek volna téged, [de te] elmenekültél

(és) ők [elkergettek] téged [Šeha folyó földjéről].

³⁴ BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 144. o.

³⁵ HEINHOLD KRAHMER 1977, 343. o. SIMON 2004, 25. o., BRYCE 2006, 367. o., HEINHOLD-KRAHMER 2011, 350. o.

³⁶ BRYCE 2006, 367. o.

³⁷ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 350. o.

³⁸ PANTAZIS 2009, 292. o.

³⁹ A szerződés angol és hettita nyelven olvasható in KITCHEN LAWRENCE 2012, 527-537. o.

*És [te mentél] Karkiša népéhez;
és [ők elvittek téged] országodból és atyád házaiból
és átvették azokat maguknak.
[De én, a Napkirály, ajánlottalak téged Manapa-Tarhunta],
Karki[ša] népének [és gyakran] küldtem ajándékot Karkiša népének.*

*[Úgyszintén a fivérem] segítségül hívta az isteneket a kedvedért;
és [Karkiša né]pe megvéd[ett] téged a [mi] szavunkra.*

*[De ami]kor Ura-Tarhunta jött (és)[megszegte] az esküt,
(akkor) az eskü istenei és a Seha folyó országának népe elűldözte őt,
de téged a Se[ha folyó országának] népe visszaengedett,
szavunkra és szavunkra megvédett téged.”*

(CTH 69-részlet, §1 obv.1-12, § obv. 14-17)⁴⁰

Értelmezzük, hogy miről is van szó a szerződés első pár sorában, ugyanis egy érdekes politikai helyzet olvasható ki belőle. Egy testvérharc bontakozik ki az olvasó számára, amelyik oldalán a feltételezhetően jogos⁴¹ trónörökös, Manapa-Tarhunta állt, míg a másik oldalon Ura-Tarhunta és a többi fiútestvér áll. Ahogyan a szövegből kiderül, Manapa-Tarhunta üldözötté vált az országukban, ezért elmenekült Karkiša⁴² földjére, ahol a hettita király(ok) közbenjárásának köszönhetően menedékre is talált.⁴³

A szerződés tovább olvasása során megtudhatjuk, hogy már II. Muršili (Kr. e. 1321-1295) elődje, II. Arnuwanda (Kr. e. 1322-1321) is a trónörököst támogatta.⁴⁴ Azonban amely sokkal fontosabb történelmi esemény, az a következő sorokban rejlik. Itt értjük meg a kapcsolatot az arzawai hadjárat és Šeha-folyó országának a történelme között:

⁴⁰ KITCHEN-LAWRENCE 2012, 527. o.

⁴¹ A szerződés második sorára alapozható ez a kijelentés.

⁴² Karkiša egy szomszédos ország volt, amelynek elhelyezkedéséről bővebben olvashatunk in SIMON 2012, 27-31. o.

⁴³ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁴⁴ u. o.

*„De amikor Uhhaziti, Arzawa királya jött és
[hadba szállt a Napkirály ellen,
akkor, Manapa-Tarhunta vétkeztél a Napkirály ellen].
és te szöveteztél [Uhhazitivel, az én ellenségemmel],
és [harcoltál] a Napkirály ellen,
[és te] nem csatlakoztál [hozzám].”*

(CTH 69-részlet, §3. obv. 29-33.)⁴⁵

Miről is van itt szó? Arzawa ura, Uhhaziti⁴⁶ és Manapa-Tarhunta összefogtak az Újhettita Birodalom ellen.⁴⁷ Persze ez így eléggé leegyszerűsítve hangzik. Arzawa a folyamatos lázadásaival komoly fejtörést okozott az újhettita uralkodóknak, amit majd az Arzawa fejezetben bővebben látni is fogunk. Azonban Šeha-folyó ország esetében sokkal inkább mérvadónak számít az, hogy a hettiták ellen fordultak, aminek következményeivel számolni kellett Manapa-Tarhuntának⁴⁸. :

*„És [me]rt te [Uhhaziti oldalára álltál],
téged is ítélet elé vittelek (volna), [de te] az én [lábaimhoz] menekültél,
és [elküldted] nekem [az öreg embereket] és [asszonyokat];
(és) te üzenetet küldtél [nekem a következő]képpen:
Uram, hagyj engem életben! [És uram],
[ne] végezz ki engem, de vegyél vazallusságba és [védelmezd] személyemet.
[És] a Mira földjének foglyai, Hatti foglyai,
és Arza[wa] földjének foglyai, bármelyik jött át hozzám,
mindegyiket kiadom onnét.”*

(CTH 69-részlet, §4. obv. 37-40.)⁴⁹

⁴⁵ KITCHEN-LAWRENCE 2012, 529. o.

⁴⁶ Uhhazitiről bővebben szó fog még esni a Mirā alfejezetben.

⁴⁷ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁴⁸ u. o.

⁴⁹ KITCHEN-LAWRENCE 2012, 529-531. o.

Ahogy olvashatjuk, az uralkodó szinte azonnal megadta magát II. Muršilinek, még mielőtt az élete árába került volna az Arzawával való szövetkezés.⁵⁰ Ez egy politikailag jól megfontolt lépése lehetett Manapa-Tarhuntának, ugyanis a hattita király végül megkegyelmezett neki, és vazallusává tette Šeha-folyó országát.⁵¹ A későbbiekben még az „Arzawa államok”⁵² kapcsán szó fog esni Arzawa felosztásról, azonban itt mindenképpen meg kell jegyezni azt a tényt, hogy II. Muršili egy győztes háborút követően, körülbelül Kr. e. 1315-ben⁵³ utódállamokra osztotta fel a területet. Így lett Manapa-Tarhunta nemcsak Šeha-folyó országnak a királya, hanem Appawiya⁵⁴ ura is, ahogyan a szerződésben olvashatjuk:⁵⁵

*„Lásd, odaadtam neked a Seha folyó országát és [Appaw]iya földjét,
ami a te országod lesz – védelmezd (azt)!
Továbbá nem kívánhatod Hatti egyetlen lakosát sem.
Ha helytelenül megkívánod Hatti bármely lakosát, vagy Hatti határát,
akkor, lásd, megszeged az esküt.”*

(CTH 69-részlet §5 obv. 63-67.)⁵⁶

Manapa-Tarhunta hattita ellenes szövetkezése azonban nyomot hagyhatott a hattita király gondolataiban, ugyanis a két uralkodó közötti szerződés külön kitér a Mirával (és Kuwaliyával)⁵⁷ való kapcsolatra is.⁵⁸

*„Most te Manapa-Tarhunta, ne vegyél el semmit Maskhuiluwától,
és Maskhuiluwa ne vegyen el tőled semmit.
Úgyszintén te Manapa-Tarhunta ne legyél rosszindulatú Maskhuiluwával
szemben,
[és hasonlóan Maskhuiluwa]se legyen rosszindulatú [feléd].*

---

⁵⁰ BRYCE 2005, 197. o.

⁵¹ BRYCE 2006, 367. o. , HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁵² HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁵³ PANTAZIS 2009, 292. o.

⁵⁴ HEINHOLD-KRAHMER 1987-1990, 332. o.

⁵⁵ BRYCE 2006, 367. o.

⁵⁶ KITCHEN-LAWRENCE 2012, 531. o.

⁵⁷ PANTAZIS 2009, 292. o., HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁵⁸ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

*[Te Manapa-Tarhunta] legyél jó szándékú Maskhuiluwa irányában,
[és hozzád Manapa-Tarhunta] Maskhuiluwa legyen jó szándékú.
Ha bármely jogi vita [adódna], akkor rám bízátok azt, a Napkirályra,
és aztán...én a [Napkirály] ítéletet hozok arról.*

*[Ezen felül te Manapa-]Tarhunta [nem] kerülhetsz ellenséges viszonyba
Maskhuiluwával, és nem ölheted meg.
[Szintúgy Maskhuilu]wa sem kerülhet ellenséges viszonyba veled, és nem ölhet
meg.”*

(CTH 69-részlet, §10 B§7, §11 B§8., §12 B§9, §13 B§10.)⁵⁹

Mašhuiluwa a hettita király által a Mirā-Kuwaliya élére kinevezett uralkodó volt.⁶⁰
Ahogyan láthatjuk, az uralkodó fontosnak tartotta a két ország közötti békés viszony
fenntartását, ugyanakkor el is várta azt tőlük. Ha a konszolidáció valamelyik fél által
megromlana, ellehetetlenedne, az az Újhettita Birodalom felé tett vazallusi eskü
megszegése lenne.:

*„De ha Maskhuil[uwa] Aiii [vi]tázik veled, ellenségeskedéssel megy feléd és
megöl téged,
akkor a Napkirály Maskhuiluwát ellenségnek fogja tekinteni, és akkor a
Napkirály harcolni fog Maskhuiluwa ellen szakadatlanul.
De ha te[...] Manapa-Tarhunta vitázol Maskhuiluwával, Maskhuiluwa felé
ellenségeskedéssel fordulsz , és ezenfelül megölöd , akkor én harcolni fogok
ellened szüntelenül.
És ez a tárgy szintén eskü alá kerül.”*

(CTH 69-részlet §13 B§10)⁶¹

A fentiek értelmében tehát az a fél, amelyik megtámadja a másik, baráti viszonyban
levő országot, az vállalja annak az eshetőségét is, hogy a mindenkori hettita király
hadba vonul ellene.

⁵⁹ KITCHEN-LAWRENCE 2012, 533. o.

⁶⁰ HEINHOLD-KRAHMER 1987-1990, 445. o.

⁶¹ KITCHEN-LAWRENCE 2012. 533. o.

Manapa-Tarhuntát Mašturi követte a trónon, rajta kívül még Tarhunaradu az az uralkodó, akit névszerint ismerünk. Mašturiról azt kell még tudnunk, hogy rokonsági kapcsolatban állt II. Muwattallival, ugyanis feleségül vette a hattita királynak a lányát, Matanazit.⁶²

A hattita trónviszály, III. Hattušili és Urhi-Tesub között tudjuk, hogy előbbi támogatta az országot, végül ő is került az Újhettita Birodalom élére. IV. Tudhaliya idejéből ránk maradt még egy töredékes forrás (CTH 211.4)⁶³ amely szerint az országban lázadások törtek ki, azonban a további történelmi események még nem igazán ismertek számunkra, sajnos csak töredékes információkkal rendelkezünk, amelyek nem teljesen világosak még a kutatók számára.⁶⁴

Nyugat-Anatólia – Arzawa államok

A már említett Arzawa terület felosztása kapcsán mindenképpen érdekesnek tartom a bővebb történelmi kitekintést, hiszen véleményem szerint ahhoz, hogy megértsük, mi is vezette a hattita uralkodót erre a döntő lépésre, mindenképpen tisztában kell lennünk az Újhettita Birodalom és Arzawa feszült viszonyával.

Arzawa

Arzawát Lykia hátsországnak tartották⁶⁵, fővárosa Apaša⁶⁶ volt.⁶⁷ Napjainkban azonban már tudjuk, hogy a késő bronzkorban Lukka volt a terület neve. A Lukka kérdés mára megoldódni látszik.⁶⁸

A hattita magterülettől nyugatra vezetett hadjáratok alapvető célkitűzése nem a területi hódítás volt, hanem a nyugat-anatóliai térséggel való békés viszony fenntartása. Ez a királyok számára a haderejük más irányba való vezetése miatt volt fontos, vagyis a más irányú terjeszkedés egyik kulcskérdése volt a nyugati területtel való konszolidáció.

---

⁶² HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351. o.

⁶³ A fennmaradt szöveg angol és hattita nyelven olvasható in BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 154-157. o.

⁶⁴ HEINHOLD-KRAHMER 2011, 351-352. o.

⁶⁵ GARSTANG, GURNEY 1959, 84. o.

⁶⁶ A fővárost már 1959-ben John Garstang és O. R. Gurney is megnevezte. Bővebben angol nyelven olvasható in GARSTANG, GURNEY 1959, 84. o.

⁶⁷ PANTAZIS 2009, 292. o.

⁶⁸ A Lukka problémáról és annak megoldási javaslatáról bővebben olvashatunk in SIMON 2012, 27-31. o.

Arzawa állandó konfliktusforrás volt az Újhettita Birodalom történetében, számos uralkodónak kellett hadjáratot vezetnie az országba annak érdekében, hogy sikerüljön konszolidálnia a helyzetet a térségben.

Ahhoz, hogy megértsük Arzawa vezető szerepét ebben a politikai helyzetben, már az első újhettita uralkodó, I/II. Tudhaliya évkönyvét (CTH 142) kell megvizsgálnunk, amely beszámol a király időszakában zajló hadi eseményekről. A fennmaradt szövegben olvashatunk Arzawa területéről („*KUR^{URU}Arzauwa*”⁶⁹ vagyis Arzawa országa) ami azt bizonyítja, hogy már az Újhettita Birodalom korai időszakában számolni kellett Arzawával, mint politikai tényezővel. Valamint a nyugati hadjárat is biztossá válik. Az uralkodó nyugat-anatóliai jelenléte annál is inkább biztosra vehető, mivel a térségben legyőzte az ellene szövetséges Aššuwa koalíciót is. Erről részletesen olvashatunk az évkönyvében.

I/II. Tudhaliya nemcsak saját szándékából indult útnak a térség felé, hanem az egyik vazallusának, Madduwattának az árulása⁷⁰ miatt is. Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy mit is takarhatott a Kr.e. 14. században az, hogy vazallus? Szerencsére erről pontos információnk van a forrásból, amelyet I. Arnuwanda hagyott ránk:

„És Fenségem [apja]⁷¹ az alábbi esküt tette számára:”Az a személy, aki ellenség [Fensége apjának] és Hattinak, az ellenség kell, hogy legyen neked, Madduwatta. És amikor én, [Fenségének apja]⁷² ellene háborúba indulok [hezitálás nélkül], neked, [Madduwatta], és a csapataidnak hasonlóképpen hezitálás nélkül háborúba kell indulnotok.”

(CTH 147, – részlet, §6 obv.28-30)⁷³

Tehát ahogy olvashatjuk, a fentiek értelmében a vazallusnak abszolút hűséggel⁷⁴ kellett tartoznia az esküje szerint a királya felé, aminek abban is meg kellett nyilvánulnia, hogy egy esetleges háború vagy támadás esetén támogatnia kellett haderővel is az uralkodót.

⁶⁹ CARRUBA 1977, 157. o.

⁷⁰ A vádirat olvasható BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 69-100. o.

⁷¹ A szöveg több helyen is egy korábbi szerződésből idéz, amit még az előző király, Tudhaliya kötött Madduwattával.

⁷² A szöveg ezen a helyen elég szerencsétlenül küzd az eredeti szerződés szövegének idézésével a jelen forrás szövegébe beépítve: „én (t.i. Tudhaliya) Öfensége (t.i. a jelen szöveg szerzője I. Arnuwanda) apja (újából Tudhaliya)...”. Erről bővebben in BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 69. o.

⁷³ BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 75. o.

⁷⁴ A forrás tovább olvasása során az is kiderül, hogy a vazallus az uralkodó engedélye nélkül nem indíthatott hadjáratot egyetlen területre sem. Később emiatt kérdőjelezhető meg Madduwatta hettiták iránti hűsége.

Madduwatta azonban megindult Arzawa felé, azzal a szándékkal, hogy saját fennhatósága alá vonja a területet.⁷⁵ Az arzawai király, Kupanta-Kurunta azonban visszaszorította őt a saját térségébe, elfoglalván azt.⁷⁶

„De [Madduwatta] elfoglalta az egész országot, és aztán mozgósította [azt tömegesen] a csapataival. [Csatába ment] Kupanta-Kurunta ellen, [de] amikor [Kupanta-Kurunta hallott róla, irányítani kezdte] [Arzawa] országának csapatait. Akkor Arzawa országának csapatai Madduwatta ellen vonultak és teljesen megszabadultak Madduwatta minden csapatától. Madduwatta [egyedül elmenekült. Ami a sereget illeti] - azt a kevés embert aki [elmenekült]- ők tőlük is mind megszabadultak.”

(CTH 147 – részlet, §8 obv.44-48)⁷⁷

A forrásból⁷⁸ később kiderül, hogy I/II. Tudhaliya megmentette az árulónak tűnő⁷⁹ vazallusát, majd egyfajta „casus belli”-ként felhasználva Kupanta-Kurunta hettita fennhatóságú terület feletti megszállását, megtámadta Arzawát, a hadjárat azonban kudarcba fulladt.⁸⁰

Madduwatta expanziós törekvései, ahogy a forrásból is látjuk, nem jártak sikerrel,⁸¹ de a szöveges emlék, amelyet csak Madduwatta vádirataként szokás emlegetni, hasznos forrásnak bizonyul a kor politikai viszonyát tekintve. Többek között a már fent említett vazallusi szerződés részleteibe nyerhetünk betekintést, valamint megtudjuk, hogy I/II. Tudhaliya és I. Arnuwanda kortárs arzawai vezetője Kupanta-Kurunta volt.⁸²

III. Tudhaliya idején Arzawa több országgal együtt megtámadta a hettita magterületet. Az ellenséges csapatok északról a kaskák földjéről érkeztek, míg észak-kelet felől Azzi, keletről Išūwa, dél-keletről Armatana indított haderőt, észak-nyugatról Arawanna indult meg, nyugat

---

⁷⁵ BRYCE 2005, 131.o

⁷⁶ HAWKINS 1998, 10. o.

⁷⁷ BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 77. o.

⁷⁸ Madduwatta vádirata angol és hettita nyelven olvasható in BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 69-100. o.

⁷⁹ Vajon I/II. Tudhaliya tényleg nem tudott a vazallusa szándékairól? Az események további kimenetele okán felmerülhet az a lehetőség is, hogy esetleg a hettita király Madduwatta hódítási szándékai kapcsán próbálta volna meg uralma alá vonni Arzawa területét.

⁸⁰ BRYCE 2005, 132. o.

⁸¹ Madduwatta vádiratában többszöri lázadásról olvashatunk a hettita király ellen, aki többször mentette meg az ellenséges haderőktől a vazallusát. Ahogyan olvashatjuk, Attaršiya, Ahhiyawa ura betört a hettita fennhatóság alá, ahol szintén Tudhaliya közbe avatkozásának köszönheti Madduwatta az életét. A király ugyanis sereget küldött Attaršiya ellen, Kišnapili parancsnok vezetésével, aki legyőzte az ellenséget és megölte a vezetőjüket.

⁸² HAWKINS 1998, 10. o.

felől pedig Arzawa katonái érkeztek a hettiták ellen. Céljuk a főváros, Hattuša körbezárása volt, amely meg is valósult. Hattuša beszorult az ellenséges csapatok gyűrűjébe.⁸³

Az összes ellenséges csapat közül Arzawa bizonyult a legnagyobbnak, a legveszélyesebbnek a hettiták ellen, így nem volt kérdés, hogy velük szemben nagyon gyorsan és erőteljesen kellett fellépni, és kiűzni őket a területeikről.⁸⁴

Az uralkodó a fiát, a koronaherceg Šuppiluliumát bízta meg ezzel a feladattal. III. Tudhaliya tehát a fiát küldte csatába Arzawa ellen, hogy megküzdjön és viasszorítsa a nyugati előrenyomulást, azonban ez sokáig elhúzódott.⁸⁵ Ahhoz azonban, hogy csapást tudjanak mérni a lázadókra, szükség volt egy stratégiailag fontos helyszín megszerzésére. Ez pedig Šallapa város volt, ugyanis egy olyan útvonalon helyezkedett el, amin keresztül el lehetett jutni az ellenséghez. Tehát alapvető fontosságú volt a város elfoglalása, ugyanis így meg tudták akadályozni egy esetleges újabb haderő felvonulását hazájukba. Ezzel pedig Šuppiluliuma tökéletesen tisztában volt.⁸⁶

Mirā

Šeha-folyó országának a lokalizációs kísérlete során, valamint a történelmi áttekintésében érintőlegesen már esett szó Mirā történelméről, de érdemes kicsit jobban kifejteni azt.

Mirā és Arzawa Újhettita Birodalom korabeli kapcsolata nem teljesen világos még, azonban Mirā I. Šuppiluliuma idején már alárendeltségi viszonyban állhatott a hettitákkal. A hettita uralkodó lánya, Muwatti és Mašhuiluwa házasságot kötött, így ekkor már rokonsági kapcsolat is fentállt a két ország között.⁸⁷

Az Arzawa államok elnevezést II. Muršili (Kr. e. 1321-1290)⁸⁸ hadjárata után használhatjuk, de mielőtt erre rátérnénk, nézzük meg a háborút kiváltó okot, amelyet az uralkodó évkönyvében (CTH 61) olvashatunk:

„Uhhazitihoz hírnököt küldtem és ezt írtam (neki): „Amikor az alattvalóim visszatérését kértem, akik átmentek hozzád, te nem adtad vissza őket nekem. Úgy kezeltél engem, mint egy gyereket, megvetettél engem. Most, csatába megyünk, és a Viharisten, az én Uram fog ítélni vitánk felett!”

⁸³ MACQUEEN 1995, 1091.o.

⁸⁴ BRYCE 2005, 150. o.

⁸⁵ COLLINS 2007, 46. o.

⁸⁶ BRYCE 2005, 150. o.

⁸⁷ HEINHOLD-KRAHMER 1993-1997, 219. o.

⁸⁸ HAWKINS 1998, 14. o.

Uhhaziti az arzawai uralkodó volt, aki, ahogyan olvashatjuk a forrásban, megtagadta az ellenséges területről menekülők kiadását, ezért, vagyis ennek okán II. Muršili hadjáratot indított Arzawa ellen.⁹⁰ Ez a hadjárat jelentősen meghatározta Nyugat-Anatóliát a továbbiakban.

Minden valószínűség szerint a közel 65.000–66.000 fős lakossággal bíró országot teljesen elnéptelenítette II. Muršili, ezzel is megakadályozva egy esetleges újabb támadás esélyét.⁹¹

Ezek után a hettita uralkodó Mirā területéhez csatolta Kuwaliyát, uralkodónak pedig Mašhuiluwat nevezte ki. Azonban a hettita hercegnő és a mirai király házasságából nem született gyermek, így II. Muršilinek engedélyeznie kellett, hogy Mašhuiluwa örökbe fogadhassa az unokaöccsét, Kupanta-Kuruntát, aki majd követheti a trónon.⁹²

Mirā királyainak három generációja élt, és uralkodott a hettita II. Muršili és IV. Tudhaliya ideje alatt, név szerint tehát Mašhuiluwa, Kupanta-Kurunta és Alantalli, valamint Tarkašnawa, aki Alantalli fia volt.⁹³ Az ő nevéhez köthető az a Karabel-felirat⁹⁴, amelyet fentebb, Šeha-folyó országának a lokalizációs kérdésénél már részletesebben tárgyaltam a téma szempontjából.

Wiluša

Wiluša országának a neve összefonódott Trójáéval, tehát az elhelyezkedése Északnyugat-Anatóliára tehető, azonban nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy az ezzel foglalkozó kutatás csak nemrég jutott el abba a fázisába, hogy kijelenthető legyen, valóban azonos lehet Hisarlik lelőhelyével a terület.⁹⁵ Maga az elnevezés csak néhányszor jelenik meg a hettita forrásokban.⁹⁶

Wiluša történelméről részleteket már olvashatunk a Manapa-Tarhunta levélből (CTH 191)⁹⁷, ahonnan egy lázadóról, Piyamaraduról szerezhethünk tudomást, aki az ország irányítását

⁸⁹ BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 15. o.

⁹⁰ HAWKINS 1998, 14. o., BRYCE 2006, 366. o.

⁹¹ BRYCE 2005, 197.o.

⁹² HAWKINS 1998, 15. o.

⁹³ HAWKINS 1998, 1. o.

⁹⁴ u. o.

⁹⁵ SIMON 2010, 26. o.

⁹⁶ STROBEL 2009, 13. o.

⁹⁷ A szöveg angol és hettita nyelven olvasható in BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011, 140-144. o.

átvette, de végül a hettita vazallus államok sikeresen leverik ezt a felkelést, a lázadó elmenekül az országból.⁹⁸

Az országról a legfontosabb forrásunk egyértelműen az Alakšandu-szerződés (CTH 76)⁹⁹, amely II. Muwattalli (Kr. e. 1295-1272) idejére keltezhető. A szerződés elején egy történelmi visszatekintést olvashatunk:

„2. Amidőn régen Labarna, az őszám, alávetette Arzawát [és] Wilusát mind, attól kezdve így Arzawa ellenségévé vált, Wilusa pedig elszakadt Hatti egyik királyától.(De) mivel (ez) régi ügy, nem tudom melyik királytól. Ha [el] is szakadt Wilusa Hattitól, Hatti királyaival régóta békében voltak, gyakorta küldtek [követeket hozzájuk]. De amidőn Tudhaliya [...] Arzawa ellen vonult [...] ám Wilusába nem vonult be. Béke [volt] vele.”

(CTH 76-részlet)¹⁰⁰

Ez az időszak még az Óhettita Birodalom időszaka, amely során ahogyan olvashatjuk, békés állapotokról számol be nekünk II. Muwattalli. A következő sorokban már az Újhettita Birodalom és Arzawa kapcsolata is kezd körvonalazódni Wilusáé mellett.:

„3. Békében [volt] vele Wilusa király, gyakorta küldött [követeket hozzá], s így nem [vonult] be ellene. [Amidőn azonban] Arzawa [ismét ellenségessé vált], nagyapám, Suppiluliuma felvonult és [legyőzte Arzawát]. Kukkunival azonban, Wilusa királyával [békében volt], így nem vonult ellene. Gyakorta küldte követeit nagyapámhoz, [Suppiluliumához].”

„4. Ismét felvonult azonban [...] Arzawa király [...] Az [...] országok [...] (olvashatatlan sor) mialatt [...]. Apám [...] Wilusa [...] Wilusa király [...] segítség(ül) [...] waliya országát [Mashuiluwának adta, a Sēha-folyó országát és] Appawiya országát [Manapa-Tarhuntának adta], Hapalla országát [Targasnallinak adta.] Hapalla [...].”

(CTH 76-részlet)¹⁰¹

---

⁹⁸ SIMON 2004. 26. o.

⁹⁹ A teljes szerződés magyar fordítása olvasható in SIMON 2012, 21-31. o.

¹⁰⁰ SIMON 2012, 22. o.

A fenti szövegrészletből megtudhatjuk egy wilušai uralkodónak a nevét, Kukkunit, aki I. Šuppiluliuma kortársa volt. Arról is olvashatunk, hogy Wiluša segítette II. Muršilit az Arzawát megsemmisítő hadjáratában, tehát a jó viszony a két ország között egyértelműnek tekinthető.

A szerződés feltételei és annak részletei után II. Muwattalli felsorolja az Arzawa államok kortárs uralkodóit, jelentősen segítve ezzel Nyugat-Anatólia uralkodó neveinek az ismeretét.:

„18. Továbbá ti négyen vagytok az Arzawa-országok királyai: te, Alaksandu, Manpa-Kuruntiya, Kupanta-Kuruntiya és Ura-Hattusa. (Közületek) Kupanta-Kuruntiya fiág<on> Arzawa királyának a sarja, de leányágon Hatti királyának a sarja.”

(CTH 76-részlet)¹⁰²

Ezen forrás ismerete alapján tehát négy késő bronzkori nyugat-anatólia uralkodó nevét is megtudhatjuk. Alakšandu uralta Wilušát, Manapa-Tarhunta Šeha-folyó országát, Kupanta-Kuruntiya Mirāt, míg Hapalla élén Ura-Hattuša állt.

Wiluša további történelméhez két forrásunk is rendelkezésre áll, mégpedig a III. Hattusili korában íródott Tawagalawa-levél (CTH 181), amelynek rövid részlete során olvashatunk egy kisebb viszályról közte és Ahhiyawa uralkodója között¹⁰³:

„^[7]Hatti királya és én ^[8]vitáztunk Wilusa ügyében, ^[9]de ebben a kérdésben meggyőzött engem, ^[10]s megbékéltünk, az ellenségeskedés nem való közénk.”

(CTH 181-részlet, IV 7-10)¹⁰⁴

A vita tárgyát nem tudjuk, csak a megbékélés tényét. További forrásunk még a korszakból a Milawata levél (CTH 182), amely már IV. Tudhaliya idején keletkezett.¹⁰⁵ Wiluša történelme további számos izgalmat rejt még magában, azonban mivel közvetlenül nem képezi már a

---

¹⁰¹ u. o.

¹⁰² SIMON 2012, 24. o.

¹⁰³ SIMON 2004, 26. o.

¹⁰⁴ Simon Zsolt fordítása in SIMON 2004, 26. o.

¹⁰⁵ SIMON 2004, 26. o.

kutatásom tárgyát, nem hozható kapcsolatba Šeha-folyó országával, ezért nem fejteném ki jobban.¹⁰⁶

Hapalla

Hapalla elhelyezkedéséről annyi bizonyosan kijelenthető, hogy nyugat-anatóliai ország¹⁰⁷, erről a különböző más nyugat-anatóliai államok szerződései kapcsán megbizonyosodhatunk, illetve a II. Muršili és Targašnalli által kötött vazallusi szerződés (CTH 68)¹⁰⁸ is ezt támasztja alá, amelynek értelmében egyike volt a négy Arzawa államnak.¹⁰⁹

Kevés ismerettel rendelkezünk erről az országról, de annyit még biztosan tudunk, hogy Madduwatta betört erre a területre is, ami miatt összetűzésbe került I/II. Tudhaliyával, illetve az akkor még csak koronaherceg, I. Arnuwandával is.¹¹⁰

Összegzés

Šeha-folyó országa és a késő bronzkori Nyugat-Anatólia vizsgált országai során jól láthatóvá vált, hogy Anatólia ezen területe nagy mértékben befolyásolta az Újhettita Birodalom történelmét, ahogyan az Újhettita Birodalom története is jelentősen meghatározta Nyugat-Anatólia történelmét. Az idézett forrásrészletek (amelyek magyarra való fordítása néhol minden bizonnyal esetlen), úgy gondolom, hogy segítettek abban, hogy belehelyezzük az adott országokat a hettita történelem ama szegletébe, amely jelenleg még kevésbé ismert. Ennek azért is érzem jelentőségét, mert ahogyan a bevezetőben megfogalmaztam, számtalan olyan kérdésre keresik a kutatók a válaszokat, amelyek még komoly előrelépéseknek számíthatnak a hettitológia, azon belül is az Újhettita Birodalom történetének ismeretének bővítésében.

A dolgozat középpontjában álló Šeha-folyó országáról reményeim szerint sikerült mind politikai földrajzilag, mind pedig történetileg egy olyan képet felvázolni, amely jól bizonyítja a területnek a jelentőségét. Annál is inkább, mert úgy gondolom, valamilyen oka volt annak, hogy II. Muršili a négy Arzawa állam egyikévé tette, megnövelve ezzel a területét, kiterjesztve azon határait, amelyekben még nem lehetünk teljesen biztosak. Ez a hatalmi kérdés természetesen további kutatásokat igényel, azonban a lokalizációs kísérletek kapcsán

¹⁰⁶ Wiluša történeti háttéréről bővebb ismeretek szerezhetők in SIMON 2004, 22-31. o.

¹⁰⁷ OTTEN 1972–1975, 111. o.

¹⁰⁸ A szerződés angol és hettita nyelven olvasható in KITCHEN-LAWRENCE 2012, 493-505. o.

¹⁰⁹ PANTAZIS 2009, 292. o.

¹¹⁰ OTTEN 1972–1975, 111. o.

felmerülő gondolatok és a történelmi események alakulása inspiráló lehet a további kutatói munka folytatására.

Felhasznált irodalom

BECKMAN, BRYCE, CLINE 2011: Beckman, Gary/ Bryce, Trevor R./ Cline, Eric H.: *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta, 2011.

BRYCE 2002: Bryce, Trevor R.: *Life and Society in the Hittite World*, Oxford, 2002.

BRYCE 2005: Bryce, Trevor R. : *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, 2005.

BRYCE 2006: Bryce, Trevor R. : *The Trojans and their Neighbours*, London – New York, 2006.

BRYCE 2011: Bryce, Trevor R.: The Late Bronze Age in the West and the Aegean in Steadman, Sharon R./ McMahon, Gregory (eds.): *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000–323 B.C.E.*, New York, 2011, 363–375.

CARRUBA 1977: Carruba, Onofrio: Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas. II. Die sogenannten „Protocoles de succession dynastique”, *SMEA* 18, 1977, 134–174. 175–195.

COLLINS 2007: Collins, Billie Jeans: *The Hittites and Their world*, Atlanta, 2007.

FRANTZ-SZABÓ 1987-1990: Frantz-Szabó, Gabriella :Maddunnašša in Edzard, Dietz Otto (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Band 7, 1987-1990, 194.

GARSTANG, GURNEY 1959: Garstang, John/ Gurney, O.R.: *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959.

HAWKINS 1998: Hawkins, J. D.: Tarkasnawa King of Mira.'Tarkondemos'. Bogazköy sealings and Karabel. *AnSt* 48, 1998, 1–30.

HEINHOLD-KRAHMER 1977: Heinhold-Krahmer, Susanne: *Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*, Heidelberg, 1977. (Texte der Hethiter 11.)

HEINHOLD-KRAHMER 1987-1990: Heinhold-Krahmer, S. Manapa-Tarhunta in Michael P. Streck (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasitischen Archäologie*, Band 7, 194–195.

HEINHOLD-KRAHMER 1987-1990: Heinhold-Krahmer, S. Mašhuiluwa in Michael P. Streck (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasitischen Archäologie*, Band 7, 446–447.

HEINHOLD-KRAHMER 1993-1997: Heinhold-Krahmer, S. Mira in (Hrsg.): Michael P. Streck *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasitischen Archäologie*, Band 8, 218–220.

HEINHOLD-KRAHMER 2011: Heinhold-Krahmer, S.: Šeha(-Flussland) in Streck, M.P. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasitischen Archäologie*, Band 13. 2011-2014. 350–352.

KELDER 2012: Kelder, Jorrit: Ahhiyawa and the world of the great kings: A re-evaluation of Mycenaean political structures. *TALANTA XLIV*, 2012, 41–52.

KITCHEN-LAWRENCE 2012: Kitchen, Kenneth A./ Lawrence, Paul J.N.: *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East, Part 1: The Texts*, Wiesbaden, 2012.

MACQUEEN 1995: MacQueen, J.G.: History of Anatolia and of the Hittite Empire: An Overview, in Sasson, Jack M. (ed.): *Civilizations of the Ancient Near East*, New York, 1995, 1085–1105.

NIEMEIER 2008: Niemeier, Wolf-Dietrich: Hattusas beziehungen zu West-Kleinasien und dem Mykenischen Griechenland (Ahhiyawa), Wilhelm, Gernot (Hrsg.): *Hattuša – Boğazköy. Das Hethi-terreich im Spannungsfeld des Alten Orients*, Wiesbaden, 2008, 291–349. (Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 6)

OTTEN 1972-1975: Otten, H.: Hapalla in Edzard, Dietz Otto (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasitischen Archäologie*, Band 4. 1972–1975. 111.

PANTAZIS 2009: Pantazis, Vangelis D.: Wilusa: Reconsidering the Evidence. *KLIO* 91, 2009, 291–310.

SIMON 2004: Simon Zsolt: Trója, azaz Wiluša. Az Íliász történeti hátteréről. *ÓKOR* III/3, 2004, 22–31.

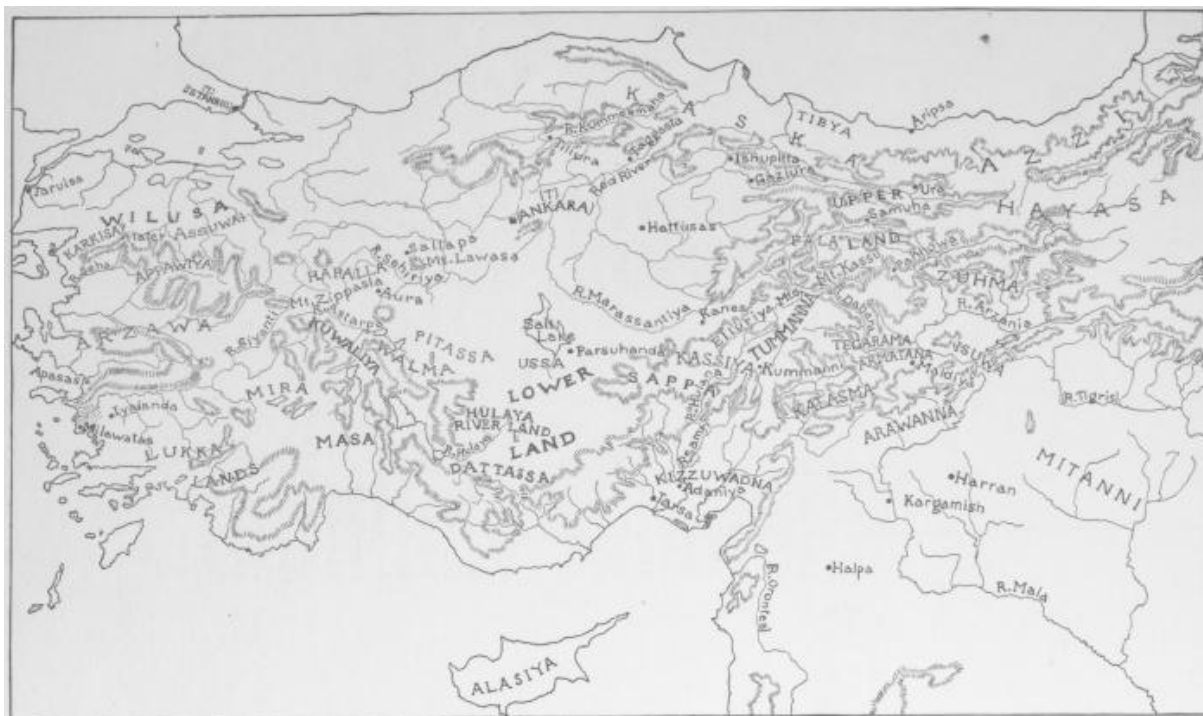
SIMON 2010: Simon Zsolt: Hettita királylista. *ÓKOR* IX/1, 2010, 66–69.

SIMON 2011: Simon Zsolt: Trója egy hettita forrásban: Az Alaksandu szerződés, in Németh György (szerk.): *Görög-római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai*. Budapest, 2011, 21–31.

SIMON 2012: Kária vagy Karkiša? Egy hettita kori régió lokalizálásáról. *ÓKOR*, XI/1, 2012, 27–31.

STROBEL 2008: Strobel, Karl: Neues zur Geographie und Geschichte des Alten Anatolien. Eine Einführung mit Beiträgen zur Hethitischen Geographie des westlichen Anatolien in Strobel, Karl (Hrsg.): *New perspectives on the historical geography and topography of Anatolia in the II and I millenium B.C.*, 2008. 9–61. (Eothen 16)

1. számú melléklet

A hettita kori Kis-Ázsia.

Garstang, John/Gurney, O.R.: *The Geography of the Hittite Empire* 1959, x. o. nyomán.

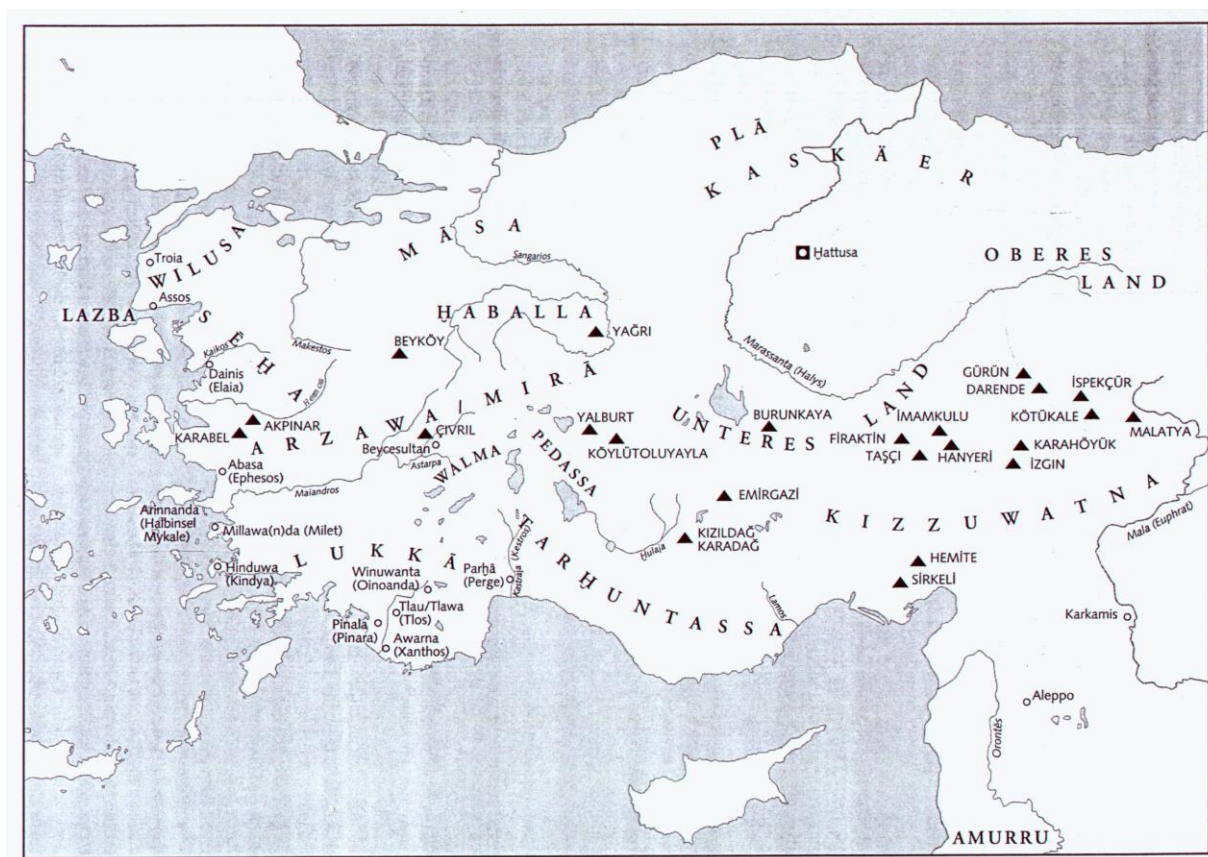
2. sz.melléklet

A hettiták világa

Trevor R. Bryce: *Life and Society in the Hittite World*, Oxford, 2002, xiii. o. nyomán.

3. számú melléklet

Az ókori Anatólia politikai térképe az Újhettita Birodalom idején.

Simon Zsolt: „Kária és Karkiša? Egy hittita kori régió lokalizálásáról” *Ókor* 2012/1, 27. o. nyomán.

4. számú melléklet

Hittite Kings

OLD KINGDOM

Labarna ^a	–1650	
Hattusili I	1650–1620	(grandson?)
Mursili I	1620–1590	(grandson, adopted son)
Hantili I	1590–1560	(brother-in-law)
Zidanta I	1560–1525	(son-in-law)
Ammuna		(son)
Huzziya I		(brother of Ammuna's daughter-in-law)
Telipinu	1525–1500	(brother-in-law)
Alluwamna	1500–1400	(son-in-law)
Tahurwaili		(interloper)
Hantili II		(son of Alluwamna?)
Zidanta II		(son?)
Huzziya II		(son?)
Muwattalli I		(interloper)

NEW KINGDOM

Tudhaliya I/II	1400–1350	(grandson of Huzziya II?)
Arnuwanda I ^b		(son-in-law, adopted son)
Hattusili II?		(son?)
Tudhaliya III	1350–1322	(son?)
Suppiluliuma I		(son)
Arnuwanda II	1322–1321	(son)
Mursili II	1321–1295	(brother)
Muwattalli II	1295–1272	(son)
Urhi-Teshub	1272–1267	(son)
Hattusili III	1267–1237	(uncle)
Tudhaliya IV	1237–1228	(son)
Kurunta ^c	1228–1227	(cousin)
Tudhaliya IV ^d	1227–1209	(cousin)
Arnuwanda III	1209–1207	(son)
Suppiluliuma II	1207–	(brother)

A hettita királyok listája.

Trevor R. Bryce: *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, 2005, xv. o. nyomán.